Aquinói Szent Tamás: *Kommentár Arisztotelész* Hermeneutika *című művéhez*, Első könyv, második lectio

„Nos, amik szóban elhangzanak, lelki tartalmak jelei, amiket pedig leírunk, a szóban elhangzottak jelei. És mint ahogy nem mindenkinek az írása azonos, úgy a beszéde sem. Viszont a lelki tartalmak, amelyeknek ezek elsődlegesen a jelei, mindenkinél ugyanazok; s azok a valóságos dolgok, amelyeknek e tartalmak a hasonmásai, szintén ugyanazok. Ezzel azonban *A lélek* című munkám már foglalkozott, mert más tárgykörbe tartozik." [...]

[A Filozófus] először is előrebocsátja a szavak jelentésének rendjét; másodszor („És mint ahogy nem mindenkinek az írása" stb.) azt a problémát elemzi, hogy milyen a szavak jelentése: vajon természettől fogva bírnak-e jelentéssel, avagy jelentésadás révén.

Azt kell ennélfogva megfontolás tárgyává tennünk, hogy az első szakasszal kapcsolatban három dolgot említ, amelyek közül az egyikből megértjük a negyediket; megemlíti ugyanis az írást, a szavakat és a lelki tartalmakat, amelyekből megértjük a dolgokat. A lelki tartalom ugyanis valamilyen cselekvő dolog lenyomata, s így a lelki tartalmak magukból a dolgokból származnak. Ha pedig az ember természettől fogva magányos élőlény lenne, elegendőek lennének számára a lelki tartalmak ahhoz, hogy a dolgokat (amelyekhez a lelki tartalmak révén hasonlóvá válik) megismerje. Minthogy azonban az ember természettől fogva társas és állami életre hivatott élőlény, szükségszerű volt, hogy az egyik ember megismertesse a gondolatait a másikkal, ami a szó segítségével történik. S ennélfogva ahhoz, hogy az emberek együtt élhessenek, jelentéssel bíró szavakra volt szükség. Ezért van az, hogy a különböző nyelveket beszélők nem tudnak megfelelőképpen együttélni. Továbbá, ha az ember csak az érzékek útján nyert ismerettel rendelkeznék (ami az „itt és most" ismerete), akkor elegendő lenne a többiekkel való együttéléshez a jelentéssel bíró szó; ahogyan ez az egyéb élőlények számára is elegendő, amelyek bizonyos hangok segítségével föltárják egymás előtt a gondolataikat. Minthogy azonban az ember intellektuális ismerettel is rendelkezik (amely elvonatkoztat az „itt és most"-tól), az együttéléssel nem csak a hely és idő tekintetében jelenvaló dolgokkal történő foglalatosság jár együtt, hanem a helyét tekintve távoli s az idejét tekintve jövőbeni dolgokkal történő foglalatosság is. Az írás használatára ennélfogva szükség volt ahhoz, hogy az ember a gondolatait azok számára is föl tudja tárni, akik távol vannak tőle, s azoknak is, akik a jövőben léteznek majd.

Ám minthogy a logika ahhoz az ismerethez rendeltetik, amit a dolgokról kell szereznünk, a szavak jelentése, ami közvetlenül az értelem gondolataihoz kapcsolódik, a logikai vizsgálódás fő tárgykörébe tartozik. Az írás jelentésének a vizsgálata azonban (ami távolabb esik) nem tartozik a logikához, hanem inkább a grammatikával foglalkozó tudós feladata. Ezért a jelentések rendjét értelmező tudós (a logikus) nem az írásjelekkel, hanem a szavakkal kezdi a vizsgálódást.

Először a szavak jelentését magyarázza (…). Nem

William of Ockham, *Summa logicae*, I. rész, 1. fejezet

A logika minden művelője igyekszik világossá tenni, hogy az érvek állításokból, az állítások pedig terminusokból állnak. A terminus ennélfogva nem más, mint az állítás közvetlen része. A terminust ugyanis Arisztotelész az *Első analitika* első könyvében a következőképpen definiálja: „azt nevezem terminusnak, amire az állítás fölbontható; ilyen a predikátum, és az, amiről ezt állítjuk, hozzátéve azt, hogy „van", vagy azt, hogy „nem [van]". S habár minden terminus része, vagy része lehet valamely állításnak, mindazonáltal nem ugyanolyan a természete minden terminusnak. Abból a célból ezért, hogy a terminusok tökéletes ismeretére tegyünk szert, bizonyos – a terminusok közötti – megkülönböztetések előzetes megimerésére van szükség.

Tudnunk kell azonban, hogy miként Boëthius szerint háromféle nyelv van, tudniillik az írott, a kimondott és a mentális (amely csak az értelemben létezik), úgy a terminus is háromféle, tudniillik írott, kimondott és mentális. Az írott terminus annak a – valamely testre leírt – állításnak a része, amelyet testi szemünkkel látunk vagy láthatunk. A kimondott terminus annak az állításnak a része, amelyet a szánkkal kimondunk, s amelyet meghallhatunk testi fülünkkel. A mentális terminus a léleknek az a fogalma vagy tartalma, amely természettől fogva jelöl vagy másodlagosan jelöl valamit, s amely része lehet valamely mentális állításnak és az általa megjelölt dolog helyett állhat. Ezek a mentális terminusok és a belőlük kialakított mentális állítások ennélfogva azokkal a mentális szavakkal azonosak, amelyekről Szent Ágoston *A Szentháromság* című művének tizenötödik könyvében azt állítja, hogy nem tartoznak egyetlen nyelvhez sem, mivel pusztán az elmében állnak fönn s nem mondhatók ki, habár a szavakat, amelyek ezeknek alárendelt jelek, kimondjuk.

Azt állítom azonban, hogy a szavak nem azért a lélek fogalmainak vagy intencióinak alárendelt jelek, mert – a „jelek" szót tulajdonképpeni értelemben véve – maguk a szavak elsődlegesen és tulajdonképpeni értelemben mindig magukat a lélek fogalmait jelölnék, hanem mert a szavakat azért alkalmazzuk, hogy ugyanazokat a dolgokat jelöljük velük, amiket az elme fogalmai jelölnek. Ez oly módon történik, hogy a fogalom mindenekelőtt természettől fogva jelöl valamit s a szó csak másodlagosan jelöli ugyanazt a dolgot, olyannyira, hogy az a szó, amelynek azért adtunk jelentést, hogy valamely, az elme fogalma által jelölt dolgot jelöljön, maga is megváltoztatná a jelentését (méghozzá pusztán ettől, új jelentésadás nélkül), ha az említett fogalomnak megváltoznék a jelölete. Csakis ezért mondja azt a Filozófus, hogy „a szavak a lelki tartalmak jelei". Ez az értelme annak is, amit Boëthius állít, amikor azt mondja, hogy a szavak fogalmakat jelölnek. S általában minden szerző mindössze azt kívánja mondani (amikor azt állítják, hogy valamennyi szó lelki tartalmakat jelöl vagy ezeknek a jele), hogy a szavak olyan jelek, amelyek másodlagosan jelölik azokat a dolgokat, amelyeket a lelki tartalmak elsődlegesen jelentenek, habár egyes szavak elsődlegesen azokat a lelki tartalmakat avagy fogalmakat jelölik, amelyek másodlagosan a lélek más intencióit jelölik, ahogyan azt a későbbiekben meg fogjuk mutatni. S ahogyan arról beszéltünk, hogy miként viszonyulnak a szavak a

azt mondja azonban, hogy „szavak”, hanem azt a fordulatot használja, hogy „amik szóban elhangzanak”, hogy mintegy a korábban mondottakat folytassa. Korábban ugyanis azt mondta, hogy a névszókról, az igékről és más effélékről kell beszélni. Ezek pedig háromféle létezéssel rendelkeznek. Egyrészt az értelem által elgondolva (*in conceptione intellectus*), másrészt a kimondott szóban, harmadszor pedig írásban. Úgy mondja tehát, hogy „amik szóban elhangzanak”, mintha azt mondaná, pusztán azok a névszók és igék és egyebek jelei a lelki tartalmaknak, amik a beszédben elhangzanak.

Vagy pedig azért, mert nem minden szó bír jelentéssel, s olyan hangok is vannak, amelyek természettől fogva jelentéssel bírnak (ezek a névszó, az ige és a többi fogalmától igen távol esnek), azért használja az „amik szóban elhangzanak” fordulatot (azaz: amiket a beszéd tartalmaz, mint egész a részeket), hogy kijelentését azzal kapcsolja össze, amiről beszélni szándékozik.

Vagy pedig azért, mert a szó nem más, mint egy bizonyos természeti dolog, a névszó és az ige azonban emberi jelentésadás következtében bírnak jelentéssel (a jelentésadás a természeti dologhoz mint anyaghoz járul, ahogyan az ágy formája járul a fához), ezért a névszók és igék és egyebek jelentésének megállapításához úgy mondja azt, hogy „amik szóban elhangzanak”, mintha azt mondaná az ágyról: „azok, amik a fában vannak”.

Azokkal a tartalmakkal kapcsolatban pedig, amelyek a lélekben vannak, meg kell fontolnunk, hogy lelki tartalmaknak általában az érzéki vágyakozás affekcióit szokták nevezi, mint amilyen például a harag, az öröm és más effélék (…). És igaz, hogy bizonyos emberi hangok természettől fogva az efféle tartalmakat jelölik, ahogyan a betegek sóhaja és egyebek (…). Most azonban a jelentésadás folytán jelentéssel bíró szavakról beszélünk, s ezért a lelki tartalmakat itt az értelem azon gondolataiként kell értelmeznünk, amelyeket – Arisztotelész álláspontja szerint – a névszók, az igék és a mondatok jelölnek. Nem lehetséges ugyanis, hogy közvetlenül magukat a dolgokat jelöljék, ahogyan az nyilvánvaló a jelölés módjából: az „ember” név ugyanis az egyes emberektől absztrahált emberi természetet jelöli, s ezért nem lehetséges, hogy az emberi egyedeket közvetlenül jelölje. A platonikusok azt mondták, hogy jelölje magát az ember elkülönült ideáját, ám minthogy Arisztotelész véleménye szerint ez nem létezik valóságosan absztrakt létezőként, hanem csak az értelemben van, ezért azt kellett állítania Arisztotelésznek, hogy a szavak közvetlenül az értelem fogalmait jelölik, s ezek közvetítésével a dolgokat.

Minthogy azonban Arisztotelész nem szokta az értelem fogalmait lelki tartalmaknak nevezni, Andronikosz azt állította, hogy ez a mű nem Arisztotelésztől származik. Nyilvánvaló azonban *A lélek* első könyvéből, hogy Arisztotelész a lélek valamennyi tevékenységét lelki tartalomnak nevezi, s ennélfogva az értelemben lévő fogalmat magát is lelki tartalomnak hívhatjuk, akár azért, mert a gondolkodás nincs meg képzet nélkül (ezért nevezi *A lélek* harmadik könyvében a Filozófus a képzeletet passzív értelemnek), akár azért, mert – kiterjesztve a „lelki tartalom” nevet minden befogadásra – a potenciális értelem gondolkodása egyfajta elszenvedés (…).

lelki tartalmakhoz avagy intenciókhoz avagy fogalmakhoz, ugyanúgy kell gondolkodnunk arról a viszonyról is, amely az írás és a szavak között áll fönn.

Ezek között a terminusok között azonban bizonyos különbségeket fedezünk fel. Az egyik az, hogy a fogalom vagy a lelki tartalom természettől fogva jelöli mindazt, amit jelöl, a kimondott vagy írott terminus azonban csakis az akarattól függő jelentésadás folytán jelöl bármit is.

Ebből egy másik különbség is következik, az tudniillik, hogy tetszés szerint változtathatunk azon, hogy a kimondott vagy leírt szó mit jelöljön, a mentális terminus jelöletét azonban senki sem változtathatja meg tetszés szerint.

Az izgága emberek lecsillapítása végett tudnunk kell mindazonáltal, hogy kétféle értelemben használjuk a „jel” szót. Az egyik módon jelnek nevezzük mindazt, ami – mihelyst megragadtuk – valami másnak az ismeretére indít, habár az elmét nem a dolog első ismeretére indítja (ahogyan ezt másutt megmutattuk), hanem a dolog aktuális ismeretét hozza létre a habituális ismeretet követően. S ebben az értelemben a szó természetes jel, amiként valamely hatás is jele az okának; ahogyan a koszorú is azt jelöli, hogy a kocsmában bort mérnek. Ilyen általánosan azonban nem beszélek itt a jelről.

A másik módon azt értjük jel alatt, ami valami másnak az ismeretére indít s ezen dolog helyett állhat, vagy azt, ami ilyen jelhez járulhat az állításban (effélék a szünkategorématikus terminusok, az igék, valamint a beszédnek azok a részei, amelyek nem határozott módon jelölnek valamit), vagy pedig azt, ami az ilyenekből összeállítható, mint amilyen például a mondat. S ha ebben az értelemben vesszük a „jel” szót, akkor egyetlen szó sem természetes jel.

Egyrészt azért használja inkább a „lelki tartalom” kifejezést a „gondolat” helyett, mert lelki tartalom (például a szeretet vagy a gyűlölet) az alapja annak, hogy az ember a bensőjében lévő fogalom jelentését a szó segítségével a másik ember számára közvetíteni kívánja, másrészt azért is, mert a szavak jelentése annyiban vonatkozik az értelemben lévő fogalomra, amennyiben az a dolgokból származik egy bizonyos képmás vagy benyomás révén.

Másodszor, amikor azt mondja, hogy „amiket pedig leírunk” stb. az írás jelentésével foglalkozik.

Alexandrosz álláspontja szerint ez azért található itt, hogy megvilágítsa az előző mondatot a közöttük fönnálló hasonlóság segítségével, a következőképpen: amik szóban elhangzanak, oly módon jelei lelki tartalmaknak, ahogyan a leírtak a beszédben elhangzottak jelei. Ezt annak segítségével is megvilágítja, amit a következőkben mond: „És mint ahogy nem mindenkinek” stb. Ez a szakasz mintegy jele a megelőzőnek: annak, hogy az írás a szavakat jelöli, az a jele, hogy amiként nem mindenkinek azonos a beszéde, úgy az írása sem. S azért nem azt mondja ezen értelmezés szerint, hogy „a betűk a szóban elhangzottak jelei”, hanem azt, hogy „amiket pedig leírunk” stb., mert a betűk is olyanok, hogy kimondjuk és leírjuk őket, habár sokkal helyénvalóbb azt, amit leírunk, betűnek nevezni, azt pedig, amit kimondunk, a szavak elemeinek (…).

Amikor azután azt mondja: „És mint ahogy nem mindenkinek” stb., akkor megmutatja azt a különbséget, ami – azon az alapon, hogy természetesek-e vagy sem – a korábban említett jelek és az általuk jelölt dolgok között fönnáll.

Ezzel összefüggésben három dolgot tesz.

Először (…) megmutatja, hogy miért van az, hogy sem a szavak, sem pedig az írásjelek nem természetes jelek. Azok ugyanis, amik természetes jelek, ugyanazok mindenkinél, míg az írásjeleknek és a szavaknak, amelyekről most szó van, nem ugyanaz a jelentésük mindenki számára. Ezt egyébként az írásjelek vonatkozásában (amelyeknek esetében nemcsak a jelentés alapja önkényes, hanem a megformálásuk is mesterséges) soha senki sem vonta kétségbe, a szavak megformálása azonban természetes, ezért voltak, akik fölvetették, hogy nem természettől fogva rendelkeznek-e jelentéssel. Arisztotelész azonban úgy dönti el a kérdést, hogy a szavakat az írásjelekhez hasonlítja, amelyek – miként a szavak is – nem azonosak mindenkinél, s ennélfogva nyilvánvaló, hogy miként az írásjelek, úgy a szavak jelentése sem természetes, hanem emberi elrendelésen nyugszik. Azok a szavak azonban, amelyeknek természetes a jelentésük, mint a betegek nyögése és az ehhez hasonlók, azonosak mindannyiunknál.

Másodszor ott, ahol azt írja, hogy „Viszont a lelki tartalmak, amelyeknek ezek közvetlen jelei” stb. annak segítségével mutatja meg a lelki tartalmakról, hogy természetesek (csakúgy, mint a dolgok), hogy azonosak mindenkinél (…).

Vegyük észre, hogy a betűket a szavak jeleinek, azaz megjelöléseinek nevezte, a szavakat pedig – hasonlóképpen – a lelki tartalmak jeleinek; a lelki tartalmakat azonban a dolgok hasonmásainak. S ezt azért tette így, mert a lélek a dolgot csak valamiféle, az érzékelőképességben vagy az értelemben létező hasonmása

révén ismeri csak meg. A betűk azonban oly módon jelei a szavaknak, a szavak pedig a dolgoknak, hogy nem veszünk észre olyasmit bennük, ami hasonlóság lenne, pusztán az emberi jelentésadást vesszük észre, ahogyan az más jelek esetében is történik, például a kürt esetében, amely a háború jele. A lelki tartalmak esetén azonban észre kell vennünk a hasonlóságot, amelynek révén ezek ábrázolják a dolgot, minthogy e benyomások természetes módon jelölik a dolgokat, s nem jelentésadás révén.

Némelyek azonban kifogásolják, hogy a lelki tartalmakról (amelyeknek a szavak a jelei) azt állítja Arisztotelész, hogy azok mindenkinél ugyanazok.

Először is azért, mert a különböző embereknek különböző véleményük van a dolgokról, s ennélfogva úgy tűnik, hogy a lelki tartalmak nem ugyanazok mindenkinél. Erre azt válaszolja Boëthius, hogy Arisztotelész itt a lelki tartalmakat az értelem fogalmainak nevezi, az értelem pedig soha sem téved, s így a fogalmainak is ugyanazoknak kell lenniük mindenkinél, mivel az, aki nincs összhangban az igazsággal, nem használja az értelmét. Ám minthogy még az értelemben is lehet hamisság, amennyiben összekapcsol és szétválaszt – de nem amennyiben a dolog mibenlétét, azaz esszenciáját ismeri meg – (…), az iménti megjegyzést az értelemnek azokra az egyszerű fogalmaira kell vonatkoztatnunk, amelyek ugyanazok mindenkinél, s amelyeket inkomplex módon jelölnek a szavak. Ha ugyanis valaki igazán megérti, mi az ember, bármi egyebet ragad is meg, nem azt érti meg, mi az ember. Az értelemnek az efféle egyszerű fogalmai azonban azok, amiket a szavak közvetlenül jelölnek; ezért mondja Arisztotelész a *Metafizika* negyedik könyvében, hogy az a fogalom, amelyet a név jelöl, a definíció (…).

Ezen túlmenően azonban egyesek azt a homonímokra alapozott ellenvetést teszik, amelynek értelmében ugyanahhoz a szóhoz nem ugyanaz a – mindenkinél azonos – lelki tartalom kapcsolódik. Porphüriosz erre azt válaszolja, hogy az az ember, aki a szót kimondja, az értelem egyetlen fogalmát jelöli vele, s ha a másik ember, akihez beszél, valami mást ért, megmagyarázza az általa használt szó jelentését, hogy ugyanarra gondoljanak mindketten. Helyesebb azonban azt mondani: Arisztotelész intenciója nem az, hogy a szó vonatkozásában állítsa a lélek fogalmainak azonosságát (hogy tudniillik egy adott szóhoz egy fogalom tartozik), hiszen a szavak különbözőek a különböző embereknél, hanem az a szándéka, hogy a lélek fogalmainak azonosságát a dolgok vonatkozásában állítsa, amelyeket hasonlóképpen azonosaknak nevez (…).

(Borbély Gábor fordítása)